
The Doctor's Dilemma — A Reinterpretation of Agnon's "The Doctor's Divorcee" / העבט
"ותשורגו אפורה": ןונגע לש רופיסה תונמאב טביה — האנקה לש

Author(s): רונמ-יבובוק ירימ and Miri Kubovy-Manor

Source: *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* / ימלועה סרגנוקה ירבד
ה"משת, תודהיה יעדמל / 1985, Vol. ט&lrn;, DIVISION C: JEWISH THOUGHT AND
LITERATURE / ג הביטח (ה"משת) &lrn; תינחורה תידוהיה הריציה: ג הביטח / 1985), pp. 295-300

Published by: World Union of Jewish Studies / ימלועה דוגיאה

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23529183>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* /

JSTOR

טבעה של הקנאה – היבט באמנות הסיפור של עגנון:

"הרופא וגרושתו"

מירי קובובי-מנור

קיימות אינטרפרטציות שונות לסיפור "הרופא וגרושתו", (1) הדנות במשמעות הרוחנית, החברתית, הפסיכולוגית וכד'. (2)

בדעתי לעמוד על האספקט הפסיכולוגי ובעיקר להתמקד באופיה של הקנאה, משמעותה, רבוי פניה ומשחק הגומלין בין מרכיביה השונים. כיצד מתקשרות כל התופעות שעגנון מצביע עליהן באבחנות דקות לידי תמונה כוללת בעלת מבנה מרכזי.

נושא הסיפור הוא קנאת רופא לגרושתו ובגרושתו. מעשה ברופא שהכיר אחות בשם דינה ונשא אותה לאישה. משנשאו, מתפתחת אצל הרופא קנאה עזה לגבי מאהבה לשעבר של אשתו. כבר בראשית היכרותם עמד הרופא על העצב העמוק בחיוכה של דינה ובתכלת השחורה שבעיניה ונמשך אליהם. לגביו, היה אצור בהם "יותר ממה שביקשה אדונתם" (עמ' תסט). הוא ייחס אותם לסבל נסתר שהיה בלבה, ואמנם, לאחר הפצרותיו הרבות היא גילתה לו, שבעבר היו לה יחסים עם גבר אחר. תמונת מאהבה לשעבר של אישתו אינה מניחה לרופא. בהמשך הסיפור מתאשפז המאהב בבית-החולים בו עובד הרופא. משמגלה הרופא את זהותו של המאהב, הוא דבק בו, מרעיף עליו גילויי תשומת לב, בדיקות, טיפולים, אוכל ומתנות, מסרב לשחררו מבית-החולים וחושש לאבדו. יחסו של הרופא אל המאהב בפרשת בית-החולים עורר את מחשבותי, שאין כאן קנאה בלבד, אלא פועלים פה כוחות נוספים. עיקרו של הסיפור הוא וידוי של הרופא אודות השתלשלות היחסים בינו לדינה ופרשת קנאתו, המסתיימת בגירושים.

יעקב בהט (1) והלל ברזל (2) סבורים שסיבת הגירושים היא הקנאה היתרה של הרופא. שניהם מדברים גם על העיוות הנפשי של הרופא. בכוונתי לעשות צעד נוסף ולדון באופיה של אותה קנאה ובדרך בה היא מתקשרת אל אותם כוחות נוספים. ברצוני להמנע מקביעת דיאגנוזות, אלא להצביע על מבנים אנושיים.

(1) עגנון, שמואל יוסף: על כפות המנעול (ירושלים ותל-אביב תשכ"ב), עממ' תסט-תצ. כל-מראי המקום הם על פי מהדורה זו.

(2) שקד, גרשון: אמנות הספור של עגנון (תל-אביב 1973), 341 עמ'.

(1) בהט, יעקב: "הרופא וגרושתו", על המשמר, 1.8.1958.

(2) ברזל, הלל: ספורי אהבה של עגנון, (רמת-גן תשל"ה), 288 עמ'.

הסיפור "הרופא וגרושתו" בנוי בתבנית תצלובת (כיאזם): חזרה על רעיון בתבנית של תקבולת מצטלבת. למשל, "לא כאן רוחי – רוחי לא כאן". אלא שעלינו להרחיב את המושג מעבר למינוח הספרותי הטכני, כפי שעשה פול דה מאן, ולהחיל אותו על היפוכי היוצרות המתמידים של הנפשות בסיפור. התצלובת המאפיינת את כל מישורי הסיפור – היפוכו של אותו דבר עצמו, הבלטת השוני של כל דבר מעצמו – מעניקה לו את עצמתו המיוחדת. הקורא מיטלטל באופן מתמיד במתח של היפוכי היוצרות, בלי שתהיה לו אחיזה יציבה בשום אמת ברורה ומפורשת. "מלכות יצתה ומלכות נכנסה ובין מלכות למלכות מהומה ומבוכה, טירוף ותבוסה. בני אדם שאתמול היו שליטים, היום כבולים בבית-האסורים או מתחבאים חוץ למדינה" (עמ' תעה).

מדובר כאן בריב מלכויות לא רק במישור המדיני, אלא גם בין מרכיבי הנפש: אקטיביות ופסיביות, אכזריות ורחמים, משיכה ודחייה, אהבה ושנאה, דמיון ומציאות, מודע ולא מודע, הכחשות והשלכות – כל אלה מפעילים את הדמויות תוך מהומה ומבוכה, טירוף ותבוסה. המערכה היא לא רק בין הדמויות, אלא גם בתוך כל דמות, והיא נערכת בין כוחות הנפש המתרוצצים בה. דחפיו ומאוויו של הרופא, שהיו כבולים ונחבאים ומחוץ לתחום המותר, פורצים החוצה, משתלטים עליו ומולכים בו.

הטעם שבטעם

הסיפור "הרופא וגרושתו" הופיע במהדורה הראשונה של כל כתבי עגנון, בקובץ "אלו ואלו", תחת כותרת המשנה "אנשים ונשים" (3). "אנשים" צריך היה לכלול גם נשים. מה, אם כן, ההדגשה "אנשים ונשים"? לכאורה עוסק הסיפור בשתי דמויות: ברופא ובגרושתו. אך בעצם הכותרת של הסיפור טמונה בבירור צלע שלישית. מה קדם לגירושים? מה גרם לגירושים? הסיפור הוא על שניים שהם לפחות שלושה. זוג שהוא משולש – היסוד הגברי, היסוד הנשי ואינסוף האפשרויות והכיוונים של פגישות והרכבים בין יסודות אלה, המתמקדים בדמות שלישית, בדמות המאהב. לעומת הסטראוטיפ הקלסי של נישואין כהסדר המקובל בין הגברי והנשי, זהו סיפור על מורכבות רגשית ומינית וריבוי היסודות והמרכיבים בקשר שבין המינים.

בראשית הסיפור מתוארת דינה כחכיבה אל כולם, ללא עניין מיוחד באף גבר. הרופא, הוא שנמשך אליה בגלל התכלת השחורה שבעיניה. בתכלת השחורה הזאת מסתתר מקור העצב, הקשור בצלע השלישית.

תכלת שחורה היא צבע של מכה, סבל ויגון, מראשית הסיפור משתוקק הרופא לגלות את הצלע השלישית המובלעת בכותרתו של הסיפור. הרופא מצפה מדינה ש"תתרצה לגלות לו את הטעם" הוא הוסיף להציק לה שתגלה לו "טעמו של דבר" (עמ' תעג). המלה "טעם" מורה על יופי, חן וחוש. אך למלה "טעם" גם משמעות של סיבה. ברור, שהסיבה בסיפור הזה איננה היגיון רציונלי, אלא היא נעוצה ביצר ובאי-רציונלי. הכל נובע ומודרך מן המאווים המתמקדים בדמות מאהבה לשעבר של דינה. משמע, הטעם הוא בטעם; הסיבה היא בייצר.

משולשים מתהפכים

בסיפור קיים משולש: הרופא, דינה והמאהב לשעבר. לכאורה, הרופא ודינה הם הזוג המרכזי והמאהב הוא הצלע השלישית, הגורמת לקנאתו היתרה של הרופא. אולם במהלך הסיפור חל היפוך, הרופא והמאהב הם הזוג המרכזי, ואילו דינה הופכת להיות הצלע השלישית, הדמות המגשרת ביניהם. לרופא יש יחס אמביוולנטי חזק הן כלפי דינה והן כלפי המאהב. כלפי דינה – אהבה ושנאה; כלפי המאהב – משיכה ותיעוב. קשה להכריע מהו ההרכב הדומיננטי: "אני מביט ומתבונן בו, שמא אלמד מה קלט הוא מדינה ומה קלטה דינה ממנו, ומתוך שנתעסקתי בו, סיגלתי לי מקצת מתנועותיו" (עמ' תפב). ועוד: "וכך עמדנו חבוקים מתוך אהבה חיבה ורחמים. וכל אותה שעה לא זז אותו אדם מעיני... (עמ' תפה), ועוד קודם לכן: "עם שהיא נתונה בזרועותי, זקפתי את אוזני לשמוע אם לא פסק קול פעימותיו של אותו אדם" (עמ' תעז). בכל שעת התקרבות לדינה מתעורר אצל הרופא קונפליקט, הדוחפו לשתף ולזמן בסיטואציה גם את המאהב לשעבר. בתחילת הסיפור המאהב הוא דמות בלתי-מוכרת, מופשטת לחלוטין, שאינה שייכת לעולם המציאות של דינה והרופא. בסוף הסיפור, בפרשת בית-החולים, כשהמאהב הוא דמות קונקרטי ומציאותית, ההתרחשויות העיקריות קורות בין שני הגברים ואילו דינה נדחקת לרקע.

אין דמותו של המאהב מרפה מן הרופא: "רציתי לשמוח עם אשתי, נזכר לי זה שקיצץ בשמחתי". והרי המשמעות המינית ברורה לחלוטין. ולא די בכך, הרי הוא מדמה לעצמו גם גברים נוספים הנוכחים בחופה ואף גברים שאינם נוכחים: "וציירתי לי היאך היתה אותה אישה באותה שעה והיאך היו מאהביה" (עמ' תעו). ככל שהוא עצמו יותר חצוי וקרוע הוא מנסה להתגבר על הקונפליקט בדברו על אחדות ושלמות: "שמחתי עליה עד לאחת וידעתי שכולה שלי היא" (עמ' תעז). כל מגע עם דינה גורם מיד להופעת גבר נוסף בתמונה, מצב בלתי נסבל לחלוטין. ואמנם מאשים הרופא את דינה, שבעטיה באות לו התקפות קנאה אלה, ולכן הוא גם מתעלל בדינה: "ובכל שעה הייתי שופך דמיה ועולבה ומעליבה... נתמלא לבי אהבה וחיבה לעלובת-נפש זו, שמעונה בידי כל כך" (עמ' תפו).

קיים גם משולש אחר, אם כי פחות משמעותי: הרופא, דינה וקרוביה העשירים. בשלב מסוים נמשך הרופא לדינה גם בשל קרוביה. אחר-כך הוא יוצר אתם מערכת יחסים עצמאית, בהאמינו שהקרבה בינו לבינם גדולה מן הקרבה בינה לבינם. לקראת הסוף, כתוצאה מרגשי האשמה על מה שעולל לה, הוא מתרחק מהם, כשם שהוא מתרחק ממנה, וגם הם מתרחקים ממנו: "יראה הייתי את קרובי אשתי בלא לייחס אותה אליהם, כאילו אני קרובם ולא היא... משראיתי שלבי דוחקני, התרחקתי מהם וממילא התרחקו ממני... מתעלם אדם מחבריו, אין מחזירין אחריו" (עמ' תפ). הרופא רצה שהקרובים, שמילאו צורך עמוק בחייו, יחזרו אחריו. חיזור – מלה הקשורה באהבה, שמופיעה אחר-כך בסיפור בהקשר של המאהב. דינה היא דמות מגשרת בין הרופא ובין קרוביה כשם שהיא דמות מגשרת בינו לבין המאהב.

טבעה של הקנאה

הפנים האחרות של קנאת הרופא הן פרי המורכבות של יחסו לדינה ויחסו למאהב. הקנאה לדינה היא גם הסוואה, חיפוי על העיסוק האינטנסיבי והעיקש של הרופא במאהב, המשיכה אליו וזימונו לכל סיטואציה. לרופא קשה להודות בדחפים אלה והוא מתכחש אליהם. הרופא נמשך אל המאהב השנוא.

הוא שונא אותו משום שאינו מניח לו ושונא את אשתו האהובה על שהיא מביאה עליו את ייסורי הקנאה. אך במישור עמוק יותר אין הרופא יכול להשלים עם היסודות הסותרים שבתוכו ולגשר ביניהם. הוא יכול לעמוד במצב זה רק על ידי הכחשת המאויים שבתוכו והשלכת הפנטזיות שלו על דינה ועל המאהב. הכחשה והשלכה אלה הן צורות נוספות של המבנה הכיזמי של הסיפור – האמביוולנטיות המשתנה ותהפוכות מרכיביה.

המאהב מתואר כפסיווי, דינה מתוארת כפסיווית ובלתי מפתה. כל המשיכה באה מצד הרופא. רוב המחשבות, ההרגשות והמעשים המיוחסים לדינה ולמאהב הן יצירי רוחו והשערותיו של הרופא, או השלכות של רגשותיו, שנועדו לגונן על הרופא מפני עצמו ומפני מאווייו. בעוד הוא כופה את הגט, הוא הופך את היוצרות ואומר לדינה: "רוצה את לכוף אותי שאתן לך גט" (עמ' תפז). הפיכת יוצרות כזאת ישנה גם בקשר למאהב: "נתבישת י שאני חושב עליו רעות וקבלתי עליי להעביר את כעסי ממנו. הרכין עצמו ואמר: מה אתה רוצה ממני, וכי בשביל שאינסתני אתה מבקש רעתי" (עמ' תפה). במשפט זה ממוצה המבנה האמביוולנטי של הקנאה. כשהיחסים בין הרופא למאהב מתממשים והרופא מוצא הזדמנות לתת דרור למשיכתו למאהב, הוא מפתה אותו בבית-החולים באלכוהול, בסיגריות, במאכלי מותרות וב"קצת חירות" מדומה "כדי שימצא קורת-רוח מבית-החולים" (עמ' תפה), ואף מוצא דרכים לשבח את גופו של המאהב ולנגוע בו באצטלא של בדיקות רפואיות. מצד שני, מלווה המגע בתיעוב, שהרופא מבקש להיטהר ממנו: "הושטתי לו ראשי אצבעותיי דרך קלות וביזיון ומיד קינחתי אותן באצטלא שלי כאילו נגעתי בשרץ מת" (עמ' תפג). המלה "אצטלא" היא גם כיסוי – בגד וגם כיסוי במשמעות של הסוואה, הסתרה.

אגב, ברור לגמרי שלענין האוכל יש בסיפור הזה משמעות מינית. לא זו בלבד שהרופא מאכל את המאהב, אלא שהוא גם "מפטט" אותו, פיטום המלווה בגועל: "הבטתי בפימה שנתלתה לו מסנטרו השמן. עיניו היו שקועות כשל אישה שויתה על הכול בשביל אכילה ושתייה" (עמ' תפג). לאחר שהרופא פיטם את המאהב, המאהב הוא נשי ודוחה בעיניו. (1)

החדשנות היא היפוך של התוקפנות, שהרופא מרגיש בתוכו. הוא מאשים את המאהב שהביא עליו כלייה ונטל את חיי אשתו מן העולם, אך ברגעים של צלילות דעת יודע הרופא, שהחשד שלו הוא חשד שווא, ללא קשר למה שקורה במציאות, אלא שאין הוא יכול להתגבר על רגשותיו. ידיעה זו מלווה ברצון להפסיק לכעוס ולשנוא, אך משאינו מצליח, כשאינו מוצא סיבות במציאות, הוא בודה אותן מלבו כדי להצדיק את כעסו. ככל שגוברת הקנאה, גוברת התוקפנות וגוברים רגשי האשמה. גלגל הקסמים של הקנאה והתוקפנות מאיץ את ההרס: "הדבר העלה את חרוני יותר, שאני משים עצמי הגון ומחשבותי כעורות" (עמ' תעט).

(1) ראה מאמרו של ס. ריטו על "תדמית הגוף והשימושים בגוף בקונפליקט נפשי".

Ritvo Samuel, M.D., "The Image and Uses of the Body in Psychic Conflict" in The Psychoanalytic Study of the Child, A.J. Solnit, R.S. Eissler, P.B. Neubauer, edition, vol 39, 1984.

תיאוריה על מבנה הקנאה וסוגיה אנו מוצאים אצל פרויד. במאמרו "מנגנונים ניאורוטיים אחדים בקנאה, פרנויה והומוסקסואליות", (2) מצביע פרויד על הקשר בין השלוש ומבחין בשלושה סוגי קנאה: 1. קנאה תחרותית. 2. קנאה שבהשלכה. 3. קנאה הקשורה במחשבת שווא (דלוזיה). קנאה תחרותית מורכבת מצער וכאב על האבירה והרגשת פגיעה בגאוה העצמית. לדעת פרויד, פעמים רבות נחוות חווית הקנאה באופן בי-סקסואלי:

"Moreover, it is noteworthy that in some people it is experienced bisexually. That is to say, a man will not only feel pain about the woman he loves and hatred of the man who is his rival, but also grief about the man, whom he loves unconsciously, and hatred of the woman as his rival; and this latter set of feelings will add to the intensity of his jealousy".

קנאה שבהשלכה היא קנאה הנובעת מחוסר נאמנות במישור הלא מודע, שהאדם מייחס לבן זוגו ומצדיק בכך את דחפיו ומקל בכך על רגשי האשמה שלו. קנאה הקשורה במחשבת שווא, גם היא מקורה בחוסר נאמנות במישור הלא מודע. פניכל (1) מגדיר מחשבת שווא כמחשבה שהיא תולדה של שיפוט מוטעה של המציאות, שלא ניתן לתקנה על-ידי הוכחות המובאות מן המציאות. כמו בסיפורינו – אין הרופא יכול להשתחרר מקנאתו למאהב, גם אם הוא יודע שאין לה בסיס במציאות.

לדעת פרויד, יש בקנאה יסוד של הזדהות עם היריב. להזדהות זו יכולות להיות אימפליקציות ארוטיות והומוסקסואליות – כשהיריב הוא בן אותו מין. הרופא מתרכז בחוסר הנאמנות של אישתו, תוך הגזמה עצומה של יחסיה בעבר עם המאהב גם כדי להתכחש אל משיכתו שלו למאהב.

"As an attempt at defence against an unduly strong homosexual impulse, it may, in a man, be described in the formula: I do not love him, She loves him!" (2)

בתחילת הסיפור הקנאה היא תחרותית. הרופא הוזה במאהב שאינו מכיר והוא רוצה להאמין שהמאהב הוא אדם מיוחד: "להשיא את לבי אמרתי לי אדם גדול הוא, מעולה משאר חבריו" (עמ' תעד). בקנאה תמיד קיים הרצון להיות במקומו של היריב. בגופו ותנועותיו של המאהב מגלה הרופא את עצמו. התהליך פועל בשני כיוונים: היריב הוא גם אוביקט המשיכה,

(2) Sigmund Freud, "Some Neurotic Mechanisms in Jealousy, Paranoia, and Homosexuality" in Sigmund Freud: The Standard Edition of the Complete Psychological Works, translated by James Strachey, Vol XVIII, 1920 - 22, London 1955.

(1) Fenichel Otto, M.D., The Psychoanalytic Theory of Neurosis, New York, Norton & Company, 1945. p. 427.

(2) Freud Sigmund, op. cit., p. 225.

שרוצים להיות במקומו, והוא גם האויב שגזל מאתנו משהו אהוב, ואנו שונאים אותו בגלל עליונותו בסיטואציה הנתונה. הרופא אומר למאהב: "אתה הוא זה שהבאת אליה עליי... נכנס בי כעס וכעסתי עד שחששתי בעיניי" (עמ' תפג). משהשנאה היא במלוא עצמתה, מחפש לה הרופא הנמקה הגיונית. הרופא שונא את המאהב על שהלה רודף אותו כביכול, ובאותו זמן הוא יודע שהשנאה באה מתוכו והוא מרגיש אשמה. בחלומו של הרופא שואל אותו המאהב: "וכי בשביל שאינסתני אתה מבקש רעתי" (עמ' תפה). תהפוכות האהבה והשנאה מבוססות על אמביוולנטיות חזקה שהייתה קיימת מלכתחילה ביחסו של הרופא אל המאהב ואל דינה כאחד.

לסיכום, לקראת סוף הסיפור, כשהרופא מגיע לכלל הבנה שהתעניינותו במאהב אינה קשורה כלל באשתו, הוא כל כך נבהל מגילוי זה, שכאשר המחסום בדמות אישתו נעלם, נגמרים יחסיו עם המאהב, והמשולש, על כל צלעותיו, מתפרק. ברגע שהוא משתכנע שאישתו מנותקת מן המאהב, הוא מתרחק משניהם גם יחד: "לכאורה רצוי היה לי, אבל לא הייתי מרוצה" (עמק תפג), "חלשה דעתי ולא נתקרבתי אצלה" (עמ' תפח). ללא דינה כדמות מגשרת אין המשולש יכול להתקיים.

בסוף הסיפור מתגבשת ההכרה אצל דינה ואצל הרופא כי אין מנוס מגירושים. אין ביכולתו של הרופא לפתור את הקונפליקט שלו ואין ביכולתו לחיות עם האמביוולנטיות שלו כלפי הגבר הדוחה-מושך באמצעות אשתו האהובה-השנואה. הוא מתייסר ומענה את שניהם עד הריסתם הסופית. אחרי שדינה שומעת מהרופא את חלומו, בו מאשים המאהב את הרופא באונס, נהיר לה שהיחסים אבודים. גם הרופא אומר: "על כורחי אין לנו תקנה אלא גט". הוא מוסיף: "לא עברו ימים מרובים עד שראיתי בעיני ותפסתי בשכלי מה שלא ראיתי תחילה ומה שלא תפסתי תחילה. מייד נתייעצתי בלבי לפטור את דינה. בנים לא היו לנו, שחששתי להוליד בנים שמא יהיו דומים לו..." (עמ' תפט). (1)

(1) ההדגשה שלי.